BRUKSGENBANKEN FOR KORNSORTER

skog+ landskap

NORSK GENRESSURSSENTER

Isak gikk barhodet og i Jesu navn og sådde, han var som en kubbe med hænder på, men innvendig var han som et barn. Han hadde omhu for hvert av sine kast, han var venlig og resigneret. Se, nu spirer nok disse kornøinene, og blir til aks og mer korn, og slik er det over hele jorden når et korn såes.

Knut Hamsun

Bruksgenbank for korn

Bruksgenbanken forsyner bønder med såkorn av sorter som ikke lenger er i vanlig handel, og i mengder som gjør det mulig å dyrke og teste sortene i praktisk jordbruk. Det er bonde Johan Swärd som driver genbanken i samarbeid med Norsk landbruksrådgivning Østafjells og med støtte fra Norsk genressurssenter. Om lag 50 arter og sorter av korn er tilgjengelig fra bruksgenbanken.

Johan Swärd har vært en pioner innen utprøving og dyrking av gamle kornsorter i økologisk jordbruk. Han står bak den norske bruksgenbanken for korn, og har fått PLANTEARVEN-prisen for sin innsats. Her i en åker av svedjerug. *Foto: Åsmund Asdal*

Korn – daglig brød i 4000 år

Korn og brød har en spesiell posisjon i vår kultur og historie. Kornet var Gudslånet og bokstavelig talt grunnlaget for Vårt daglige brød. I Midt-Østen, der kornplantene kommer fra, har man høstet korn til mat i 20 000 år. Åkerbruk med dyrking og lagring av korn førte til at menneskene ble bønder og bufaste. Her i nord har det vært dyrket korn i 4 000 år. I Norge dyrkes i dag mest bygg, dernest havre, hvete og litt rug.

Fra de første kornplantene ble sådd og dyrket for over 10 000 år siden har bønder hvert år høstet såkorn av de beste plantene i åkeren, og slik er kornsortene blitt gradvis bedre tilpasset klima og vokseforhold, og avlingene har økt.

Et knippe eldre hvetesorter som er tilgjengelig fra Bruksgenbanken. *Foto: Kari Bysveen.*

Utgåtte sorter er igjen tilgjengelig

Slik har det bare i Norge oppstått hundrevis av såkalte landsorter der gårder og grender ofte hadde sine egne lokalt tilpassede korntyper. Fra begynnelsen av forrige århundre har moderne planteforedling og nye sorter gradvis overtatt for de gamle landsortene. Levetiden for nye sorter er også blitt stadig kortere, og derfor har både landsorter og nyere sorter fra 1900-tallet blitt borte.

Etter hvert ble det tydelig at sortsmangfoldet som forsvant var verdifulle genressurser for framtidas landbruk, og i 1979 ble Nordisk genbank (i dag NordGen) opprettet med formål å bevare frø og planter med genmateriale av kulturplanter.

Genbanken hos NordGen inneholder i dag over 1 600 sorter og landsorter av korn. Små porsjoner av frø av disse er tilgjengelig for planteforedlere, forskere og andre brukere. For bønder som vil dyrke er det mulig å få større porsjoner fra bruksgenbanken. Har du spiredyktig frø av en gammel kornsort er den ønsket til genbanken.

Noen spennende sorter:

Fra listen på ca 50 sorter presenterer vi her noen få som har spesielle egenskaper og potensiale til å komme på markedet igjen som korn eller mel. Det nordlige Norden er klimatisk sett det samme dyrkingsområdet, og listen inneholder også sorter som har sin opprinnelse i Sverige og Finland.

Østby er en landsort fra Vestfold og en av de få ekte, norske landsortene som er bevart. Den ble dyrket først på 1900-tallet. Østby har ganske lange snerp i akset, noe som er uvanlig i moderne sorter. Dessverre er den både stråsvak og utsatt for soppsykdom, så avlingen blir ofte ikke så stor. Den er interessant på grunn av stor genetisk variasjon i sorten.

Møystad hvete ble utviklet på Møystad forsøksgård i Hedmark og kom i bruk i 1966. I økologisk dyrking konkurrerer sortens lange strå godt mot ugras, til og med kveke.

Sortenes egenskaper

Moderne sorter gir som regel størst avling og best kornkvalitet i et moderne jordbruk med moderne dyrkingsteknikker. Det er derfor de gamle sortene byttes ut. Men eldre sorter kan ha egenskaper som egner seg for spesielle produksjonsformer og for spesialprodukter:

- I mer ekstensiv drift, f.eks. i økologisk jordbruk uten kunstgjødsel og plantevernmidler har noen eldre sorter vist seg å gi jevn og årviss avling
- Landsorter er mindre ensartet enn moderne sorter og har stor genetisk variasjon. Det muliggjør videre utvikling av sorten, f.eks. tilpasning til klimaendringer og nye vokseforhold
- Noen gamle sorter har smak og bakeegenskaper som egner seg for gode og velsmakende bakervarer
- Noen eldre sorter har høyt innhold av protein, E-vitamin og sporstoffer
- En del eldre sorter har en proteinsammensetning som personer med matintoleranse tåler
- Det er marked for mel og bakervarer fra sorter med rike tradisjoner og kulturhistorie
- Noen sorter kan ha svært spesielle dyrkingsegenskaper, f.eks. svedjerug som tåler basisk jord og som busker seg så godt at den kan gi mer enn 1 000 nye korn av et såkorn

Bevaringssorter

Norsk offisiell sortsliste viser godkjente sorter som det kan selges frø av i Norge. Det er mulig å registrere såkalte bevaringssorter på listen. Når denne brosjyren trykkes er disse sortene godkjent: 'Domen' bygg, Svedjerug Tvengsberg og hvetesortene 'Fram', 'Møystad', 'Ås II' og 'Diamant II'. Etter hvert som det oppstår kommersiell etterspørsel etter flere sorter vil de bli søkt godkjent på sortslista.

Argus halvtidlig svarthavre fra 1926. Tørkesvak, men med meget høyt avlingspotensiale. *Foto: Silja Valand*

Velsmakende brød bakt av svedjerugmel. *Foto: Åsmund Asdal*

Daglig leder i Økologisk spesialkorn as Anders Næss viser fram en del av utvalget av mel av gamle kornsorter. Aksjeselskapet organiserer 11 bønder som samarbeider om dyrking, maling, pakking og markedsføring. *Foto: Åsmund Asdal*

Møystad er middels tidlig, og har lysebrune aks som bøyer seg noe ved modning. Melet er mindre egnet til moderne fabrikkbakst, men egner seg bra i håndverksbakerier.

Svedjerug Tvengsberg har en svært interessant historie. Av noen få korn som ble funnet på en gård i Grue Finnskog på 70-tallet spirte syv planter. Disse ga opphav til sorten Svedjerug Tvengsberg, oppkalt etter mannen som fant kornene. I Finnskogen ble Svedjerug sådd i asken på arealer som ble brent for å rydde plass til jordbruk. Den tåler lav pH og kan bli over 2 meter høy. Svedjerug har høyt proteininnhold, gir smaksrikt brød, og egner seg meget godt til surdeigsbakst.

Domen bygg er en norsk 2 rads-sort, fra Møystad forsøksgård. En av «foreldrene» er Maskinbygg, som i 1916 ble den første offentlig godkjente sorten i Norge. Domen har god stråstyrke og svært store korn. Den er meget godt egnet til malting, og sorten er opphav til store og kjente maltbyggsorter i Canada.

Noen sorter i bruksgenbanken

VÅRKORN			
Kornart	**Sort**	**Landsort**	
Enkorn	Gotland	ja	Vår og høstkorn, svært frisk.
Emmer	Gotland	ja	Frisk høytytende sort.
Spelt	Vit Gotland	ja	Avlingssikker sort med høyt falltal også ved sein høsting.
Hvete	Diamant	nei	Fra 1938, svensk høytytende sort, vanlig i Norge på 50-tallet.
	Østby	ja	Norsk sort fra Vestfold, noe stråsvak og utsatt for sykdom.
	Apu	nei	Svært tidlig sort fra finske Österbotten, fra 1952.
	Dala lanthvete	ja	Gammel landsort fra Dalarna, svært god smak.
	Ølands lanthvete	ja	Gammel landsort fra Øland, Slow Food-utmerkelse.
	Hallands lanthvete	ja	Gammel landsort fra Halland.
	Møystad	nei	Norsk sort fra 1967. Gir flott og høy åker.
	Rollo	nei	Norsk sort med gode industritekniske bakeegenskaper.
	Reno	nei	Norsk sort.
	Fram	nei	Norsk, bløt gluten. Meget rask spiring. Beholder falltalet.
	Runar	nei	Høy, litt nyere norsk sort -høyt avlingspotensiale.
	Ås	nesten	Er et utvalg fra Børsum, norsk landsort fra Østfold.
Bygg	Stella	nesten	Tidlig 6-radsort fra Helsingland. Utvalg i landsort.
	Domen	nei	Norsk 2-radssort fra 1959 med meget god kvalitet og utmerket til ølbrygging.
	Gjengel	nei	Naken 2-radsbygg.
	Järvsö Finnskog	ja	Tidlig, store korn.
	Naken seksrad	ja	Helt naken byggsort.
Havre	Blenda	nei	Halvtidlig vanlig havre, fra 1950.
	Svea	nei	Halvtidlig tørkesterk vanlig havre, fra 1980.
	Orion	nei	Tidlig svarthavre. Tørkesterk. Fra 1946.
	Argus	nei	Halvtidlig tørkesvak svarthavre fra 1926. Meget høyt avlingspotensiale.
	Lisbeth	nei	Naken sort. Finsk.
Rug	Petkus	nesten	Utvalg av individer med vårkorn-egenskaper, tysk fra 1800-tallet. Kan også brukes som høstsådd.
HØSTKORN			
Enkorn	Gotland	ja	Frisk, meget gult mel pga karotenoider.
Emmer	Gotland	ja	Frisk, høyere avlingspotensiale enn enkorn.
Rug	Svedjerug	ja	Meget god buskingsevne, kan bli over 2 meter høy, høyt proteininnhold.

Bestilling av såkorn

Såkorn bestilles fra Norsk Landbruksrådgiving Østafjells, v/Silja Valand
Gjennestadtunet 85, 3160 Stokke. E-post: silja.valand@lr.no
Det er Johan Swärd på Brandbu som dyrker kornet, renser det og sender ut.
Det sendes ca 1 kg av hver sort, avhengig av tilgjengelighet.

Norsk Landbruksrådgiving Østafjells

Norsk Landbruksrådgiving Østafjells driver tradisjonell rådgiving i de fleste landbruksproduksjoner, og har tilbud om gårds- og næringsutvikling, økonomisk og teknisk rådgiving. NLR Østafjells dekker området Asker, Bærum, Buskerud og Telemark, og i tillegg økologisk landbruk i Vestfold.

www.nlro.no

skog+ landskap
NORSK GENRESSURSSENTER

Genressursforvaltning i Norge

Norsk genressurssenter er en avdeling av Norsk institutt for skog og landskap og arbeider med forvaltning av genressurser hos husdyr, skogtrær og kulturplanter. Arbeidet omfatter kartlegging og dokumentasjon av plantegenetiske ressurser i Norge samt tiltak for bevaring og økt utnytting av biologisk og genetisk mangfold.

www.genressurser.no

Forside: Foto: Silja Valand / Edvard Munch: Såmannen, 1912-13 © Munchmuseet / Munch-Ellingsen-Gruppen / BONO 2012